

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA INSON XARAKTERINI IFODALOVCHI FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK-STILISTIK TAHLILI

Xolto‘rayev Jasur Musurmonqul o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti,

Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi, 2-bosqich magistranti

email: kholturayev94@gmail.com

Uralova Oysuluv Poyon qizi

Ilmiy rahbar

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20541167>

Anotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik, stilistik va lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda frazeologik birliklarning shaxs fazilatlarini, xulq-atvori, ruhiy holati va jamiyat tomonidan baholanishini ifodalashdagi o‘rni yoritiladi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi iboralarning obrazlilik darajasi, metaforik asoslari, ijobiy va salbiy baho ifodalash imkoniyatlari hamda tarjima jarayonidagi o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklar milliy tafakkur, madaniy qadriyatlar va kommunikativ tajribani aks ettiruvchi muhim lisoniy birliklar hisoblanadi.

Tayanch so‘zlar: frazeologik birlik, inson xarakteri, semantika, stilistika, lingvomadaniyat, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

Kirish: Til inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy tajribasini ifodalovchi eng muhim aloqa vositasidir. Har bir xalqning dunyoqarashi, qadriyatlarini, axloqiy mezonlari va inson shaxsiga munosabati tilning turli qatlamlarida, ayniqsa, frazeologik birliklarda yorqin namoyon bo‘ladi. Frazeologik birliklar oddiy so‘z birikmalaridan farqli ravishda yaxlit ko‘chma ma‘no kasb etadi, nutqqa obrazlilik, ta’sirchanlik va emotsional-ekspressivlik bag‘ishlaydi. Inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklar frazeologiya tizimining muhim qismini tashkil etadi. Bunday birliklar orqali insonning saxiyligi, mehribonligi, rostgo‘yligi, jasurligi, ayyorligi, sovuqqonligi, qo‘rqoqligi, xasisligi kabi turli ruhiy-axloqiy belgilari ifodalanadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli keng”, “qo‘li ochiq”, “yuragi toza” kabi iboralar ijobiy xarakter xususiyatlarini bildirsa, “ikkiyuzlamachi”, “yuragi qora”, “tili zahar” kabi ifodalar salbiy baho yukiga ega. Ingliz tilida esa “a heart of gold”, “as brave as a lion”, “a cold fish”, “as sly as a fox” kabi frazeologik birliklar shaxs xarakterini obrazli tarzda tasvirlashga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, ingliz va o‘zbek tillaridagi inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklarni qiyosiy o‘rganish ikki xalqning madaniy tafakkuri, baholash mezonlari va nutqiy ifoda imkoniyatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu esa nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, madaniyatlararo kommunikatsiya va chet tilini o‘qitish amaliyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik-stilistik xususiyatlarini aniqlash, ularni qiyosiy tahlil qilish hamda umumiy va farqli jihatlarni asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot usullari: Maqolada qiyosiy-lingvistik, semantik, stilistik va lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi. Qiyosiy-lingvistik metod ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qildi. Semantik tahlil orqali frazeologik birliklarning ma‘no tarkibi, baholovchi komponentlari va obrazli asoslari o‘rganildi. Stilistik tahlil

yordamida iboralarning nutqiy vazifasi, emotsional-ekspressiv darajasi va uslubiy qo'llanish doirasi belgilandi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillarida inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklar tanlab olindi. Ular ijobiy xarakter belgilarini ifodalovchi, salbiy xarakter belgilarini ifodalovchi hamda neytral yoki kontekstga bog'liq baho kasb etuvchi guruhlariga ajratildi.

Natijalar: Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklar mazmun jihatidan bir necha asosiy semantik guruhlariga bo'linadi. Birinchi guruhni ijobiy xarakter xususiyatlarini ifodalovchi frazeologik birliklar tashkil etadi. O'zbek tilida “qo'li ochiq” iborasi saxiy, yordamga tayyor insonni bildiradi. “Yuragi toza” iborasi beg'araz, samimiy, niyati pok shaxsni ifodalaydi. “Ko'ngli keng” iborasi kechirimli, bag'rikeng va oliyjanob inson obrazini yaratadi. Ingliz tilida esa “a heart of gold” iborasi mehribon va saxovatli insonni, “as brave as a lion” jasur shaxsni, “a man of his word” va'dasida turadigan, ishonchli insonni bildiradi. Ikkinchi guruh salbiy xarakter belgilarini ifodalovchi frazeologik birliklardan iborat. O'zbek tilidagi “tili zahar” iborasi achchiq gapiradigan, boshqalarga og'ir botadigan so'zlarni ishlatadigan shaxsni bildiradi. “Yuragi qora” iborasi yomon niyatli, ichi qora odam ma'nosida qo'llanadi. Ingliz tilidagi “a cold fish” iborasi hissiyotini ko'rsatmaydigan, sovuqqon odamni anglatadi. “As sly as a fox” esa ayyor va makkor shaxsni ifodalashda ishlatiladi. Uchinchi guruhni tashqi ko'rinish yoki xatti-harakat orqali xarakterga baho beruvchi iboralar tashkil etadi. Masalan, o'zbek tilida “ko'zidan bilinib turibdi” iborasi insonning ichki holati yoki xakteri tashqi belgilar orqali sezilishini anglatadi. Ingliz tilidagi “to wear one's heart on one's sleeve” iborasi insonning his-tuyg'ularini yashirmasdan ko'rsatishini bildiradi. Bu kabi iboralarda tashqi belgilar orqali ichki ruhiy holat ifodalanadi. To'rtinchi guruhda tana a'zolari asosida shakllangan frazeologik birliklar alohida o'rin tutadi. O'zbek tilida “yurak”, “ko'ngil”, “qo'l”, “til”, “ko'z” komponentlari inson xarakterini ifodalashda juda faol. Masalan, “yuragi toza”, “ko'ngli ochiq”, “qo'li kalta”, “tili uzun”, “ko'zi to'q” kabi iboralar insonning axloqiy, ruhiy yoki ijtimoiy holatini bildiradi. Ingliz tilida ham “heart”, “hand”, “eye”, “tongue” komponentlari keng qo'llanadi: “kind-hearted”, “open-handed”, “sharp-tongued”, “eagle-eyed” kabi ifodalar shular jumlasidandir.

Muhokama: Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, inson xarakterini baholashda har ikki tilda ham antropotsentrik yondashuv ustuvor hisoblanadi. Ya'ni inson tanasi, ruhiy holati va xatti-harakati xarakter ifodalashning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, “yurak/heart”, “ko'ngil”, “qo'l/hand”, “til/tongue”, “ko'z/eye” kabi komponentlar shaxsning ijobiy yoki salbiy fazilatlarini ifodalashda faol ishtirok etadi. O'zbek tilidagi frazeologik birliklarda ko'ngil, yurak, yuz, qo'l kabi komponentlar ko'pincha axloqiy poklik, mehr, saxovat, samimiyluk va ijtimoiy munosabatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Bu holat o'zbek xalqining insoniylik, bag'rikenglik, hurmat, mehr-oqibat kabi qadriyatlarga alohida e'tibor berishini ko'rsatadi. Ingliz tilidagi frazeologik birliklarda esa individual xarakter, shaxsiy pozitsiya, qat'iyat, mustaqillik va muloqotdagi ochiqlik kabi xususiyatlar ko'proq aks etadi. Tarjima jarayonida bunday birliklarni so'zma-so'z tarjima qilish ko'p hollarda ma'no buzilishiga olib keladi. Masalan, “a cold fish” iborasini “sovuq baliq” deb tarjima qilish noto'g'ri bo'ladi; uning ma'nosi “sovuqqon odam” yoki “hissiyotini ko'rsatmaydigan shaxs” tarzida berilishi lozim. Xuddi shuningdek, “ko'ngli keng” iborasini ingliz tiliga “wide-hearted” deb emas, balki “generous”, “kind-hearted” yoki “broad-minded” kabi kontekstga mos birliklar orqali tarjima qilish maqsadga muvofiqdir.

Frazeologik birliklarning stilistik xususiyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Ba'zi iboralar og'zaki nutqqa xos bo'lsa, ayrimlari badiiy uslubda kuchli estetik vazifa bajaradi. O'zbek tilidagi

“yuragi tog‘dek”, “ko‘ngli daryo”, “tili zahar” kabi iboralar nutqqa obrazlilik beradi. Ingliz tilidagi “heart of stone”, “heart of gold”, “sharp tongue” kabi iboralar ham shaxs xarakterini qisqa, lo‘nda va ta‘sirchan ifodalash imkonini yaratadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, ingliz va o‘zbek tillarida inson xarakterini ifodalovchi frazeologik birliklar semantik, stilistik va lingvomadaniy jihatdan katta ilmiy ahamiyatga ega. Ular insonning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlari, ruhiy holati va jamiyatdagi baholanishini obrazli tarzda ifodalaydi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, har ikki tilda inson xakteri ko‘pincha tana a‘zolari, hayvon obrazlari, hissiy holatlar va ijtimoiy munosabatlar asosida ifodalanadi. Biroq o‘zbek tilida jamoaviylik, samimiylik va axloqiy baho kuchliroq sezilsa, ingliz tilida individual xarakter, mustaqil xatti-harakat va shaxsiy fazilatlarni ifodalash ko‘proq ko‘zga tashlanadi. Mazkur frazeologik birliklarni o‘rganish tarjima jarayonida ma‘no aniqligini ta‘minlash, nutqiy ifodani boyitish va madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ingliz va o‘zbek tillaridagi inson xarakterini ifodalovchi frazeologizmlarni yanada chuqur tadqiq etish frazeologiya, tarjimashunoslik va lingvomadaniyatshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abduazizov A. A. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Universitet, 2009.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. — Toshkent: Fan, 1978.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet, 2006.
4. Yo‘ldoshev B. Frazeologik uslubiyat asoslari. — Samarqand: SamDU nashri, 1998.
5. Mamatov A. E. O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari. — Toshkent: Fan, 2000.
6. Usmonova E. Ingliz va o‘zbek tillarida frazeologik birliklar. — Toshkent: Akademnashr, 2020.
7. Kunin A. V. Курс фразеологии современного английского языка. — Москва: Высшая школа, 1996.
8. Amosova N. N. Основы английской фразеологии. — Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963.
9. Vinogradov V. V. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. — Москва: Наука, 1977.
10. Fernando C. Idioms and Idiomaticity. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
11. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English. — Oxford: Clarendon Press, 1998.
12. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
13. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
14. Palmer F. R. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
15. Yusupov O‘. Q. Ingliz va o‘zbek tillarining chog‘ishtirma lingvistikasi. — Toshkent: Fan, 2007.